

ВІДЗИВ

НА ДИСЕРТАЦІЮ Л. П. РАСЕВИЧ НА ТЕМУ «ШЕРЛОК ХОЛМС А. КОНАН ДОЙЛЯ ЯК ІНТЕРПРЕТАЦІЯ «МІФУ НАДЛЮДИНИ» У ФОРМАТІ МІДЛЛІТЕРАТУРИ», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.04 – література зарубіжних країн

Дисертація Любові Петрівни Расевич присвячена одному з найцікавіших феноменів в історії художньої літератури – детективним творам А. К. Конан Дойля про англійського детектива Шерлока Холмса. Оповідання і повісті про пригоди знаменитого сищика унікальні за своєю літературною життєздатністю, яка не спадає й у наш час, коли широкий загал пересичений високотехнологічними розвагами й величезним обсягом інформаційних впливів. Це дійсно свідчить про те, що причина канонічної популярності історій про Ш.Холмса лежить глибше, аніж просто вдале конструювання елементів детективного жанру. Саме потребою віднайти глибинні, а не лише зовнішньо жанрові чи структурні, особливості «холмсіани» як особливого феномену в літературному світі й зумовлений дослідницький інтерес авторки роботи.

Масив попереднього дослідницького чи критичного напрацювання про твори К.Дойля про Шерлока Холмса і доктора Ватсона можна розподілити за декількома групами, як це доречно робить дисертантка у I розділі. По-перше, це дослідження, спрямовані на аналіз трансформації жанру детективного оповідання від перших яскравих проявів у творчості Е.По, Ч.Діккенса чи В.Коллінза, тобто, досліджень які мають яскраво виражений історико-літературний зміст. З іншого боку, і це характерно переважно для зарубіжних праць, дослідники час від часу приділяють увагу окремим аспектам художності творів про Шерлока Холмса, намагаючись глибше зрозуміти художню специфіку творів про Шерлока Холмса, причин їхньої популярності серед читачів. Такі дослідження, як наочно простежує дисертантка, охоплюють досить широке коло питань різних аспектів поетики,

хоча деякі з них дійсно тяжіють до радше сенсаційності, зважаючи на потребу віднайти якийсь секрет популярності образу Шерлока Холмса.

Саме зважаючи на таку надзвичайно строкату, розпорошену традицію дослідницьких підходів до творчості Ш.Холмса і постає особливо актуальною і новаторською стратегічна мета, яку ставить дослідниця перед собою та досягає у ході свого аналізу – «цілісне та різновекторне переосмислення детективного циклу А. Конан Дойля в силовому полі парадигми мідллітератури», а також безпосередня мета – проаналізувати трансформацію образу детектива під впливом на нього «міфу надлюдини» з філософії Ф.Ніцше у ракурсі неоромантичного та інших способів художнього узагальнення (с. 7-8 дисертаційного дослідження).

На нашу думку, науковою цінністю дисертаційного дослідження є прагнення не тільки систематизувати спектр різноманітних накопичених літературознавством теоретико-методологічних підходів до інтерпретації образу Шерлока Холмса, а й встановити внутрішні типологічні зв'язки між різними дослідницькими парадигмами. Авторка за допомогою «комплексного та різностороннього аналізу» (с.93) із залученням широкого кола праць філософів і літературознавців XIX – XX сторіччя пропонує синтезований погляд на головний образ та художню семантику холмсіани. Авторці дисертаційного дослідження вдалося деконструювати усталені у літературознавстві уявлення про стереотипність головного образу та художніх моделей оповідань про Шерлока Холмса, виявивши та проаналізувавши складну художньо-семантичну структуру на різних рівнях поетики творів про англійського сищика.

Розділ 2 суттєво розширює літературознавчі уявлення про жанрову специфіку детективного жанру, причому опозицію «високої» та «масової» літератури (до останньої традиційно зараховують детективні оповідання) авторка долає за допомогою методологічного поняття «мідллітератури», запозиченого із праць сучасного дослідника С.Чуприніна. Термін «мідллітература», попри його очевидну суголосність із поняттям постмодерного тексту із дворівневою структурою, тим не менш є спробою означити не так злиття в одному тексті

різних рівнів оповіді (наприклад, інтелектуальний і масовий), як визначити дослідницьке місце таких творів, що дійсно перебувають ніби на межі між високохудожньою, позачасовою творчістю та белетристикою.

Розгляд творів про Шерлока Холмса крізь призму мідллітератури приводить автора дисертаційного дослідження до логічного й обґрунтованого висновку про двоплановість тексту – присутність у ньому «експліцитного подієвого рівня», характерний для жанру пригодницьких чи детективних творів, та «імпліцитного ідейно-змістового рівня», де простежуються прояви різноманітних філософсько-світоглядних і художніх впливів. Слушні й обґрунтовані спостереження над сугестивними установками аналізованих детективних творів, чим зокрема й можна пояснити такий тривалий вплив холмсіани на читача різних країн.

У Розділі 3 системно розглянута, по суті, еkleктична природа художніх текстів про Шерлока Холмса. Окрім вже згаданого концепту «мідллітература», авторка роботи розглядає художні особливості холмсіани крізь призму вікторіанського світогляду, позитивістських або ніцшеанських уявлень, та й загалом у контексті «естетики та світогляду перехідної доби» (с.95), для якої характерні різноманітні ідейно-стильові пошуки у світоглядному та художньому плані. Переконаливо простежено неоромантичні, а також декадентські риси в образі Шерлока Холмса, а найбільше уваги приділено виявленню конотацій ніцшеанської «надлюдини», причому цінністю цього аналізу є залучення широкого історико-культурного контексту, який і зумовив, за справедливим визначенням Л.Расевич, потребу суспільства, а отже й читачів, у сучасному Героєві («Супергероєві») (див. с.96).

У Розділі IV послідовно й ґрунтовно проаналізовані міфологічні складові творення образу Шерлока Холмса. Дуже цікаві й підкріплені належним текстуальним матеріалом спостереження над особливостями свідомого творення іміджу в творах А.К.Дойля. Плідним на обґрунтовані висновки є аналіз дискурсу оцінних висловлювань (характеристик) про Шерлока Холмса з боку його оточення (передусім д-ра Ватсона) та самохарактеристик центрального

персонажа. Виявлені авторкою дисертації «виражені в тексті комунікативні стратегії автора, націлені на ретельну і системну роботу з імпліцитним читачем» (с.175) є переконливими і належним чином підкріплені текстуальним матеріалом.

Сутнісну увагу також приділено розкриттю сюжетно-композиційних функцій напарника Шерлока Холмса – доктора Ватсона, постать якого не лише відтіняє образ великого сищика, а й також є певним віддзеркаленням культурно-історичного стану епохи. Зокрема, його відданість своєму другові Шерлоку Холмсу можна сприймати як метафору призабутого гвинтика системи, якщо розглядати його обмежене коло соціальних зв'язків як прояв моральної пригніченості внаслідок участі в імперській англо-афганській війні 1878–1880 рр. (це згадується на с.136 дослідження). Рецепція Ватсоном Шерлока Холмса обґрунтовано постає у роботі як моделювання рецепції образу великого детектива широким загалом, а тому приділено належну вагу наративному й семантичному аналізу Ватсона як оповідача й одного із джерел міфотворення навколо образу Шерлока Холмса.

Оригінальним, цікавим і обґрунтованим постає характеристика образу Шерлока Холмса у Розділі 4.2.1 крізь призму зооморфної образної семантики, що зокрема проявляється через поширені в творах про англійського детектива порівняння з зооморфними образами хижаків. Визнаючи в цьому одну з ознак тенденції до маскулінності у зображенні чоловічих образів у творах А. К. Дойля, авторка роботи глибше розглядає зооморфізм з точки зору експресивної та метафоричної функції, що доповнює ефект «образно-стильової манери» холмсіани. Генетично пов'язаними постають й обґрунтовані спостереження авторки дисертації над опозицією «сірого» (буденного) і дикого «героїчного» у зображенні топосу Лондона (Розділ 4.2.2). Визнаючи належність у текстах К.Дойля вербальних маркерів, характерних для вікторіанського зображення Лондона у ХІХ сторіччі, Л. Расевич пропонує «розглядати Лондон як спотворений дисгармонійністю рукотворний варіант джунглів» (с.151), наводячи на доказ цієї тези обґрунтовані міркування.

Теоретично й ілюстративно насиченим є підрозділ (4.2.3) про синтез архетипних образів у художній структурі образу Шерлока Холмса. Доречно залучаючи до методологічного інструментарію положення соціальної та аналітичної психології, авторка простежує вибудову образу Шерлока Холмса «на перетині реалізації кількох архетипів: Мудреця (Учителя, Судді), Лікаря, Рятівника, Христа» (с.155), виокремлюючи спільну героїчну основу залучених до міфотворення образів. Важливо, що при цьому авторка роботи не абсолютизує прояви архетипу Героя в образ Шерлока Холмса, а радше розглядає їх трансформацію під впливом жанрових і світоглядних особливостей творів про англійського детектива. Також вдалим є висновок про проявлення архетипу Христа не як моральний приклад для наслідування, а передусім «через діяльну складову образу» (с.166). Загалом переконливою постає виявлена основа для «зіставлень образу Холмса і архетипу Спасителя» (с.169).

Дисертація Л. Расевич є обґрунтованим і послідовним дослідженням актуальної літературознавчої проблеми, і авторкою розв'язані поставлені завдання. Водночас, варто звернути увагу на деякі полемічні моменти у роботі.

Одна з ключових тез дисертаційної роботи – «розглядати образ Шерлока Холмса як вияв міфу ніцшеанства» (Розділ 3.2.3) Простеживши проявлення рис «надлюдини» в образі англійського персонажа авторка пропонує «погляд на образ Шерлока Холмса як втілення надлюдини, якою вона могла б бути: 1) у пізньовікторіанській Англії; 2) відповідно власне авторському баченню проблеми та художньому задуму; 3) у парадигмі поетики жанру та мідллітератури» (Розділ 3.2.3) У зв'язку із цим постає запитання, чи не є таке потрактування метафори «надлюдини» занадто концептуально розмитим? Все ж таки, ніцшеанський ідеал людини, як справедливо відмічає сама авторка роботи, є не лише набором певних ознак, які у тій чи іншій комбінації можуть зустрічатися у різних образах, але набором певних ознак, поєднаних характерною смисловою домінантою. Нам вбачається, що такою домінантою в образі ніцшеанської надлюдини є індивідуалістичний бунтар новітнього типу, який свідомо ставить себе за межі

добра і зла, причому бунт цей спрямований проти самої системи будь-яких усталених, а отже нав'язуваних суспільних цінностей. На нашу думку, такого бунтівного первня бракує в образі Шерлока Холмса, а подібні риси із семантичного поля протесту, дійсно присутні в ньому – неспокою, неприйняття буденної дійсності – свідчать про романтичні, а точніше неоромантичні риси цього персонажа – тут ми погоджуємося з висновками дисертантки. Крім того, у Розділі IV згадується творення «такої собі «надлюдини» вікторіанської епохи <...> завдяки поєднанню традиційних ресурсів створення іміджу» (с.105) – таким чином, наголос падає на зовнішні ознаки образу «надлюдини».

Відповідно, деякі аргументи на користь ніцшеанської основи образу Шерлока Холмса видаються нам дещо перебільшеними. Наприклад, згадуваний на с. 59 роботи факт того, що Холмс відпустив злочинця і тим самим стає «поза межами добра і зла <...> – як і належить робити надлюдині» можна потрактувати і як свідчення справедливо згадуваної у роботі такої риси характеру Шерлока Холмса, як його неприйняття покарання злочинців як передусім соціального насильства або й навіть як вияв його байдужості до подальшої долі злочинців. Крім того, у роботі доречно наводяться спостереження про відсутність у структурі образу Шерлока Холмса прагнення до месіанізму. Зрештою, залишається, на нашу думку, відкритим питання про можливість «симбіозу християнського і ніцшеанського...», якщо знову ж таки можливість органічного поєднання двох протилежних за свою сутністю систем в одному літературному образі є реально можливим.

Прагнучи дійти сутнісної філософської основи образу головного героя, авторка роботи звертає увагу й на екзистенціальні аспекти особистості Шерлока Холмса. До цього наміру також спонукає визнання Ф.Ніцше як одного із засновників екзистенціального світобачення. Проте, як нам видається, в аргументації роботи основний наголос зроблено на світоглядно-психологічному факторі «межі», яку людське я прагне подолати у певні моменти свого існування. Безперечно визнаючи центральний статус межової ситуації у філософії

екзистенціалізму, нам видається, не менше уваги варто приділити й такому вкрай важливому параметру вибору як його автентичності. Власне, необхідністю зробити не просто свій вибір, а свій автентичний вибір зумовлюється сукупність переживань людини з екзистенціальним світоглядом – тривоги, страху, відчаю тощо. Нам видається, що подібні почуття, які переживає Шерлок Холмс, його скарги на світ навколо (див. с.74 роботи) є радше проявами певної романтичної меланхолії чи спліну і навряд чи це можна беззаперечно вважати «привнесенням елементів істинної екзистенційності» (с.74). На нашу думку, у випадку Шерлока Холмса ми радше маємо справу із прагненням самореалізації, пошуків стану активності на протигагу інертному прозаїчному існуванню. «Втеча у вир детективної пригоди», про яку згадує авторка на с. 75 свого дослідження, не є екзистенціальним вибором по своїй суті, а радше навпаки (Тут варто пригадати, що називає проявами філософського самогубства А.Камю в свій праці «Міф про Сізіфа»).

Також ми не можемо погодитися із тезою в роботі, що «Сізіф працює без смислу і результату» у щойно згаданій праці Камю, адже у своєму філософському трактаті (до речі цю роботу варто згадати у списку використаних джерел дисертаційного дослідження) французький автор у метафоричній манері саме й намагається довести, що свідоме визнання своєї сізіфової праці є гідною відповіддю людини на абсурдність світу: «Вся мовчазна втіха Сізіфа зосереджена в цьому. Його доля належить йому. Кам'яний валун — його клопіт. Так само людина абсурду, коли вона споглядає свої муки, примушує замовкнути всіх ідолів»¹.

Радше текстуальним постає зауваження до, на нашу думку, тавтологічного формулювання, що «Екзистенціалізм Холмса виразно індивідуалістичний» (С.77), оскільки екзистенціалізм є індивідуалістичним апріорі, у силу свого світоглядної природи.

---

¹ А. Камю. Вибрані твори / У 3-х т. Т. 3 Есе: Пер. з фр. / А. Камю. / Упоряд. О.Жупанський; Автор післямови Д.Наливайко; Худож. О.Пустоварова, М.Квітка. — Харків: Фоліо, 1997. — 623 с.

На нашу думку, розмитим постає вживання терміну «мультикультурної/мультилітературної наукової методології» на с. 41 роботи, зважаючи на напрацьовану традицію вживання терміну «мультикультурний» переважно у семантичному полі багатоетнічності.

Суто текстуального характеру є, очевидно, суб'єктивне питання про доцільність вжитку іншомовних (варваризмів) замість слів українського походження, як «патерни» (с.9, 171) «іміджмейкінг» (с.8, 41, 103).

Основні положення дисертації відбиті у 22 публікаціях, з яких 6 у фахових виданнях України та 1 – у фаховому закордонному виданні, а також пройшли апробацію на міжвузівських та міжнародних наукових конференціях. Дисертаційна робота вражає кількістю опрацьованих наукових і літературно-критичних джерел. Автореферат належним чином відбиває основні положення і висновки дисертації.

На нашу думку, структура, зміст та текстуальне оформлення дисертації Любові Петрівни Расевич «Шерлок Холмс А. Конан Дойля як інтерпретація «міфу надлюдини» у форматі мідллітератури» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» до робіт такого типу, а авторка безперечно заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.04 – література зарубіжних країн.

Д. М. Мазін

кандидат філологічних наук,

завідувач кафедри англійської мови

факультету гуманітарних наук

Національного університету „Києво-Могилянська академія”

05.05.2016 р.